

Terrorismens psykologi

Farhan Shah

doktorgradsstipendiat ved interreligiøse studier og islamsk teologi og filosofi ved Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo

Vi må slutte å tenke at terrorister lider av alvorlig psykopatologi og opptrer som morderiske psykopater.

I kjølvannet av den ferske terrorhandlingen på en moské i Bærum spirer det frem mange kompliserte spørsmål: Hva er det som driver mennesker til å begå terror? Hvordan er det i det hele tatt mulig å rettfærdiggjøre slik destruktiv atferd? Hvilken rolle spiller ideologier som meningssystemer? Er det mulig å identifisere spesielle personlighetstrekk hos terrorister? Er terrorister onde?

Mangefasettert fenomen

Terrorisme er et mangefasettert fenomen. Enhver terrorist er farget av en bestemt kultur og dens historiske evolusjon. Bortsett fra historiske dimensjoner finnes det også en rekke sosiologiske, økonomiske, politiske, religiøse og psykologiske faktorer som flyter over i hverandre. En feiltagelse vi bør komme til livs, er tanken om at terrorister lider av alvorlig psykopatologi og opptrer som morderiske psykopater. Det er rikelig med evidens fra klinisk psykologi som avkrefter denne hypotesen. Psykiateren Jerrold M. Posts bok *The Mind of the Terrorist* (2008) er en nyttig kilde i så henseende. Den norsk-iranske psykoanalytiker Shahram Shaygani spør i sin tekst «Psykoanalytisk forståelse av radikale islamister» (*Psykologtidsskriftet*) om terrorister har en psykiatrisk lidelse, og om de lider av en alvorlig mental sykdom. Forfatteren mener at i forkant av terroraksjonene «ser vi ingen tegn til alvorlig psykisk lidelse. Tvert om har mange fungert relativt uproblematisk, og beskrives av venner og familien som snille, gode mennesker». Videre forfekter Shaygani at når terrorhandlingene kommer som et sjokk på terroristens nærmeste og samfunnet for øvrig, er veien kort til en forklaringsmodell som tar utgangspunkt i alvorlig psykopatologi. Med andre ord, vi har en tilbøyelighet til å fremmedgjøre terrorister ved å stemple dem som «onde» eller «psykisk syke». Dette bidrar til å distansere oss fra dem. Vi unnlater på denne måten – bevisst eller ubevisst – å eie vår skygge, for å låne et uttrykk av Carl Gustav Jung.

Istedenfor å definere terrorister som begår bestialske udåder, som demoner eller psykisk syke, bør vi heller våge å innta et perspektiv som anerkjenner terroristenes menneskelighet, deres kognisjon og intensjonalitet, og således myndiggjøre terroristene som moralske aktører. Dette betyr helt konkret å utforske hvordan verdensbilder, stimuli i erfaringsverdener, ubevisste prosesser, symboler, retorikk, ideologi, propaganda og religioner påvirker terroristens holdninger og atferd.

Fundamentalt meningsbehov

Mennesker har en trang til å søke mening i en sårbar og truet tilværelse. Den østerrikske psykologen og holocaust-overleveren Victor Frank forfektet at menneskets vilje til mening er et fundamentalt behov og et primært menneskelig grunnmotiv. Det er viktig å være oppmerksom på at religiøse eller sekulære ideologier bærer i seg et meningssystem som dekker basale behov for tilhørighet og bidrar blant annet til å finne mestringsstrategier i møte med de spenninger og utfordringer livets grunnvilkår byr på. Eksistensielt besitter ideologier, livssyn og religioner en psykologisk tiltrekningskraft fordi de

både kan løfte og forsterke menneskets evne til å opprettholde kontinuiteten til identiteten og selvet; en følelse av å være til og å tilhøre en større meningsladet helhet. Følelsen av mening bidrar til å danne et psykologisk forsvarsverk som holder den truende sårbarheten på avstand.

Vi har en tilbøyelighet til å fremmedgjøre terrorister ved å stemple dem som «onde» eller «psykisk syke»

Konstruksjoner

Det er især to viktige dimensjoner som kan kaste lys over våre tilbøyeligheter til destruktiv atferd: den kulturelle konstruksjonen av verdensbildet og den psykologiske konstruksjonen av «de andre»:

Menneskets verdensbilde fungerer som en mektig stimulans til å skape felles inngruppe-identitet og lojalitet (etnosentrisme). Med denne inngruppe-og-utgruppe-mentaliteten, ledsaget av en retorikk som konsoliderer den, tar det ikke lang tid før det bygges opp irrasjonell frykt for og aversjon mot «de andre», som skaper vekstvilkår for xenofobi samt etniske og kulturelle fordommer. Det finnes kun «gode» og «onde» mennesker, der det gode konstitueres ved å nedkjempe det onde, de andre. Det finnes ingen gråtoner.

Den psykologiske konstruksjonen av «de andre» har å gjøre med «oss versus dem-tenkning». Gjennom dehumaniserende retorikk, metaforer og mentale assosiasjoner av en utgruppe produseres det inntrykk og assosiasjoner som appellerer sterkt til menneskets affektive nivå, som vekker blant annet følelser av fremmedfrykt, aversjon og fiendtlighet.

Allmenmenneskelig bidrag

Slike konstruksjoner og kognitive og emosjonelle prosesser er det all grunn til å ta på alvor; de bidrar til å bryte hemningene som ligger i menneskets empati og medmenneskelighet. Uavhengig av fremmedfiendtlig retorikk som dyrker dikotomiske kategorier, uansett dens uttrykksformer, påvirkes et helt samfunn av slike nedbrytende holdninger og tanker. Hvilke mekanismer og prosesser som ligger bak terroristmentaliteten, er et intrikat og komplekst spørsmål. Det er likevel et faktum at i et samfunn der fremmedfiendtlighet og dehumaniserende retorikk flourer, vil det preges av opprivende konflikter, mistenkeliggjøring, projektive identifikasjoner og mistillit. Slike tendenser er – ut fra menneskets kollektive erfaring – svært destruktive da de gradvis medvirker til å svekke menneskets evne til empatisk identifikasjon med de andre.

Undersøkelser i Norge indikerer omfattende omfang av mistenkeliggjøring overfor innvandrere og muslimer, for eksempel HL-senterets rapport «Holdninger til jøder og muslimer i Norge» (2017) og tenketanken Minotensks «Muslimfiendtlige holdninger i Norge – en kunnskapsgjennomgang» (2018). Skremselspropaganda og konspirasjonsteorier som bygger opp under Eurabia-teorien, blir flittig brukt av høyrepopulister i et klima av hensynsløs og hevnjerrig politisk mobilisering. Dette er deprimerende når vi vet at det bare er åtte år siden de mest brutale terrorhandlinger i Norge etter andre verdenskrig. «Terrorist-utspillet» til daværende justisminister Sylvi Listhaug i 2018 sitter friskt i minnet. I tillegg nærer alternative medier i Norge stadig opp under muslimhat på en måte som konsoliderer spenningene mellom «muslimer» og «vestlig sivilisasjon» som kontradiktoriske motsetninger. I kjølvannet av den høyreekstremt motiverte terroraksjonen mot to moskeer på New Zealand så vi for eksempel flere tekster som reflekterte ideen om muslimer som «de totalt andre», og islam som en trussel mot «Vesten».

Hvordan kan vi, som et mangfoldig fellesskap, motvirke de negative nasjonalistiske tendensene vi er vitne til? Jeg mener følgende er viktig:

- 1 et iherdig forsvar av allmenngyldige normative prinsipper på tvers av materielle interesser og kulturer og religioner
- 2 et aktivt forsvar av individets autonomi, den frie tanke og det moralske ansvar som følger med
- 3 et forsvar for anstendig meningsbryting og meningsdannelse, basert på gjensidig anerkjennelse, respekt og kunnskapsmessig åpenhet, på tvers av partipolitiske, religiøse eller ikke-religiøse skillelinjer
- 4 en tverrpolitisk og tverreligiøs innsats mot ulike former for dehumaniserende retorikk og hatprat overfor enkeltindivider eller folkegrupper

På dette punkt kan både sivilsamfunnet, medier, myndigheter og forskere yte et vesentlig normativt og allmennmenneskelig bidrag: ved å ikke være taus overfor retorikk og verdensbilder preget av irrasjonell frykt og dehumanisering som krenker menneskeverd og utfordrer allmennmenneskelige verdier generelt, gjennom motforestillinger og rehumanisering av språkbruken vår. Mer krefter bør settes inn av innflytelsesrike aktører i kampen mot kulturelle renhetsideologier og mot bevegelser som forfekter antidemokratiske og totalitære løsningsmodeller. Og ikke minst mer helhetlig og målrettet innsats for å forhindre at det skapes psykologiske og sosiale vekstvilkår for følelser av fornedrelse og skam, samt normalisering av idealistiske kategorier mellom folkegrupper. På denne måten kan vi muligens svekke grunnlaget for voldstilbøyeligheter og destruktiv atferd.

Terrorismens karakter

Hva terrorisme angår, koker ikke problemet nødvendigvis ned til det individualpsykologiske, og heller ikke kun til det strukturelle og overindividuelle nivået som det sårede selvet er en del av. Det er vesentlig å rette søkelyset mot terrorismens sammensatte karakter. Slik er det mulig å utfordre tilnæringsmåter og tiltaksplaner som er reduksjonistiske og inadekvate, for å danne en dyperegående forståelse av fenomenet terrorisme og dets beveggrunner. Dette innebærer mer konkret å utvikle et tverrfaglig prosjekt der ulike vitenskapelige disipliner involverer seg, der spørsmål ikke kun omhandler menneskets psykologi, men der også religion, politikk, kultur, historie, ideologi og propaganda blir tatt opp. Tiden er overmoden for en teoretisk syntese, samt en tverrpolitisk innsats knyttet til terrorismens årsaker.

Referanser

- HL-senteret (2017). *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. Hentet fra <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/digitale-hefter/>
- Minotenkt (2018). *Muslimfiendtlige holdninger i Norge – en kunnskaps gjennomgang*. Hentet fra <https://minotenk.no/muslimfiendtlige-holdninger-i-norge/>
- Post, M.J. (2007). *The Mind of the Terrorist: The Psychology of Terrorism from the IRA to Al-Qaeda*. USA: St. Martin's Press.
- Shaygani, S. (2018). *Psykoanalytisk forståelse av radikale islamister*. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 56(9), 850 - 858.
- Smith, L.D. (2011). *Less Than Human: Why We Dehumanize, Enslave and Exterminate Others*. New York: St. Martin's Press.